

РОЗДІЛ VI. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 376:616.896-053.5

М. А. Гужва

Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

УРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ НА ЕТАПІ ЇХ АДАПТАЦІЇ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто проблеми інклюзивного навчання дітей із психофізичними порушеннями. Акцентовано увагу на важливості встановлення відмінності процесу інклюзивної освіти дітей з аутизмом від процесу включення в загальноосвітній простір дітей з іншими психофізичними порушеннями. Автором узагальнено особливості учнів з аутизмом, які мають враховувати педагоги на перших етапах навчання цих дітей у загальноосвітніх навчальних закладах. Визначено специфічні вимоги до пристосування оточуючого середовища для комфортного перебування учнів із зазначеною нозологією в навчальному закладі й особливості індивідуального підходу. Обґрунтовано необхідність застосування спеціальних методик і методів корекційної роботи з цією категорією дітей.

Ключові слова: інклюзивне навчання, психофізичні порушення, специфічні розлади, розлади аутичного спектру.

Постановка проблеми. Освіта дітей із розладами спектру аутизму на сьогодні є однією з найбільш актуальних проблем у системі всієї освіти. Ця проблема нагальна через низку причин, а саме: значне збільшення кількості дітей із цим порушенням розвитку, несвоєчасна діагностика, низька обізнаність педагогів про проблему в цілому.

У системі державної підтримки цих дітей передбачене їх навчання не тільки в системі спеціальної освіти, а й їх інклюзивне навчання. Ця форма навчання запроваджена нещодавно. Її здійснюють учителі без спеціальної (дефектологічної) підготовки. Тому це зумовлює великі труднощі в організації навчання дітей з аутичним спектром порушень.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема організації інклюзивного навчання дітей із різними особливими освітніми потребами притаманна не тільки нашій країні.

Як засвідчив аналіз наукової літератури, проблемі інклюзивного навчання присвячені дослідження багатьох науковців у різних країнах світу: США, Канаді, Великобританії, Скандинавських країнах, Австралії, Нідерландах та Новій Зеландії (К. Баллард (Ballard, 1999); Л. Бартон (Barton, 2001); К. Чрістенсен і Ф. Різві (Christensen & Rizvi, 1996); М. Роуз і М. Дж. МакЛоглін (Rouse & McLaughlin, 2000); С. І. Вейд (Wade, 2000)) [11; 12; 13; 16; 17].

Науково-теоретичну базу розвитку й упровадження інклюзивної освіти в нашій країні розробляє Інститут спеціальної педагогіки, який є

науковою установою у складі Національної академії педагогічних наук України. На сьогодні розроблено Інститутом та затверджено Міністерством освіти і науки України навчально-методичні посібники для педагогів і батьків, які спрямовані на покращення якості інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (А. А. Колупаєвої, Т. В. Скрипник, Л. О. Савчук, С. В. Литовченко та ін.) [3; 4]. У працях Т. В. Скрипник, Д. І. Шульженко, А. П. Чуприкова, І. А. Марценковського та інших авторів наводяться дані про результативність і ефективність подолання аутичних порушень у дітей з зазначеною нозологією в різних сферах допомоги (медичній, педагогічній тощо) [6; 8; 9; 10].

Проте, огляд психолого-педагогічної літератури дозволив встановити, що проблема організації інклюзивного навчання дітей з аутизмом є складною та малодослідженою.

Вивчення стану практики допомоги дітям з розладами спектру аутизму, засвідчило, що на даний момент не кожен практичний психолог, учитель, навіть якщо він і має значний досвід роботи, достатньо обізнаний зі специфікою роботи з такою складною категорією дітей, як аутичні діти.

Мета статті – здійснити огляд психолого-педагогічної літератури та визначити особливості дітей з аутизмом, які мають враховувати педагоги на етапі їх адаптації до інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. В останні роки особливу увагу науковців і практиків привертають питання етіології аутизму й питання навчання та виховання дітей з розладами спектру аутизму. Досліджуючи питання етіології аутизму, вчені визначили, що аутизм – це не захворювання, а комплекс розладів розвитку нервової системи, тобто порушення самого розвитку. Встановлено, що дефект у сенсорній системі, яка відповідає за сприймання зовнішніх стимулів, змушує дитину гостро реагувати на одні прояви зовнішнього світу й майже не помічати інші. Дуже часто дитина з аутизмом уникає всього оточуючого, намагаючись сховатися від нестерпного для неї потоку вражень. Аутизм відокремлює людину від світу міжособистісних відносин, робить неспроможним досліджувати навколишнє середовище, і залишається у своєму маленькому світі [10].

Є. С. Іванов, Л. Н. Дем'янчук, Р. В. Дем'янчук зазначають, що діти з аутизмом, на відміну від дітей з іншими видами розладів (наприклад, з розумовою відсталістю) можуть успішно навчатися за звичайною шкільною програмою в інклюзивних класах або групах [2]. Включення дітей з аутизмом у масову освітню систему в дошкільному та шкільному віці може значною

мірою впливати на їх розвиток, покращувати рівень мовних і комунікативних навичок, соціальних навичок та інтелектуального розвитку дитини.

У публікаціях Т. В. Скрипник, Д. І. Шульженко В. В. Тарасун, Г. М. Хворової, К. О. Островської та ін. стверджується, що в більшості дітей з аутизмом збережений інтелект, гарна механічна пам'ять, нормальне зорове сприйняття, що дозволяє їм успішно засвоювати навчальний матеріал. Деякі аутичні діти можуть бути математичними геніями, інші дуже гарно малюють (це ті діти, у яких немає проблем з дрібною моторикою). Серед аутичних дітей є діти, які мають здібності й інтереси в різних специфічних галузях, і це може доволі гарно вписуватися в межах шкільної програми.

Проте, науковцями виявлено низку специфічних порушень, що можуть зумовити труднощі навчання цих дітей. На нашу думку, як процес адаптації дітей з аутизмом до шкільного середовища під час зарахування їх до школи, так і безпосередньо процес навчання та виховання цих учнів буде перебігати більш успішно, якщо педагоги будуть урахувувати ці особливості розвитку. Зупинимось на них більш детально.

У працях наведених вище авторів зазначено, що аутичні риси та проблеми сприймання можуть бути серйозною проблемою під час навчання цих дітей у школі. Труднощі у встановленні контакту з однолітками, поверхові та специфічні міжособистісні відносини можуть бути причиною соціальної відчуженості, як з боку однокласників, так і з боку вчителів. Дитина, яка ігнорує інтереси однолітків і характеризується занадто надокучливою поведінкою, може стати ізгоем у класі. Такі діти стають для вчителя «неприємним стимулом», «ненормальними», «незносними». Прояви неадекватної поведінки, навіть у самій легкій формі (викрикування в класі, розгойдування на стільці), може дратувати вчителя і заважати вести урок, не говорячи вже про такі більш серйозні проблеми поведінки, як агресія та аутоагресія.

Вивчення дітей, проведене К. С. Лебединською, О. С. Нікольською, В. М. Башиною, дозволило встановити, що аутичним дітям притаманні різноманітні мовні порушення [5; 7]. Перше, що характеризує усне мовлення цих дітей, це наявність ехолалії, друге – це наявність великих проблем із прагматикою (правильне використання мови), семантикою (обмежений словниковий запас) і морфологією (синтаксис і граматики). Слід зауважити, що часто відмічаються порушення в просодичі та інтонації (скандоване мовлення, вокалізація). Дитина може говорити монотонно, не вміти використовувати питальну інтонацію, а також під час розповіді постійно жестикулювати. Вивчення писемного мовлення довело, що багато

дітей з аутизмом дуже швидко здобувають навички читання, проте в більшості випадків вони не розуміють суті прочитаного.

Було визначено, що крім комунікативних і мовних розладів діти з аутизмом мають порушення в сенсорному сприйманні та обробці сенсорних стимулів [8]. Ці порушення можуть стати причиною тривоги або призвести до істерик, агресії та крику. Присутність великої кількості учнів у класі або перебування в обмеженому просторі можуть посилити в аутичної дитини бажання уникнути дотикових контактів. Навіть випадкове торкання однокласника або вчителя, може бути розцінене аутичною дитиною як напад на неї та може викликати неадекватну реакцію. Більшість дітей з аутизмом дуже сильно та хворобливо реагують на шум і голосні звуки.

У дослідженні таких авторів, як Т. Хашімото (T. Hashimoto), Р. Дж. МакКлелланд (R.J. McClelland), Д. Г. Ойре (D.G. Eare) та ін. визначено, що сенсорні проблеми часто супроводжуються недорозвитком моторики та труднощами, що пов'язані з координацією рухів. Діти дуже важко відчують межі свого тіла та не усвідомлюють власне місцезнаходження в просторі й не можуть повною мірою виконувати моторні рухи на уроках фізкультури та праці [1; 14; 15].

Відсутність гнучкості мислення у дітей з аутизмом утруднює їх можливість пристосовуватися до змін, виправляти помилки, сприймати критику та невдачі. Труднощі в абстрактному мисленні, розумінні прочитаного, у пошуках способів для рішення проблем, викладенні висновків і власної точки зору, неорганізованість – усе це може призвести до поганої навчальної успішності, пригніченості та депресії.

На нашу думку, педагоги загальноосвітніх навчальних закладів після зарахування дитини з аутичними порушеннями в школу для прискорення процесу їх адаптації до шкільного середовища мають урахувати зазначені вище специфічні особливості. Вони повинні розуміти, що звичайні умови навчання цим дітям не підходять, їм потрібна інша модель організації навчального процесу.

Педагогу слід бути обізнаним щодо сучасних поглядів на проблему аутизму, мати бажання постійно розширювати межі своїх знань, бути постійно в пошуках додаткових знань у цій сфері. Співпраця, партнерство, тісна взаємодія батьків і вчителів є основою успіху дитини з аутизмом у школі. У навчальному закладі потрібно створити низку соціальних умов з урахуванням потреб дітей з аутизмом, що на нашу думку, створить комфортні умови перебування дитини в навчальному закладі, значно прискорить процес адаптації молодшого школяра з розладами спектру аутизму до школи.

Зокрема, організація процесу навчання дітей з аутизмом може базуватися на зарубіжній методиці TEACCH. У змісті цієї методики передбачено структурування приміщення (виділення зон для навчання, гри, відпочинку), і структурування часу, і використання візуальних підказок (розкладу дня, тижня, правил поведінки, підказок) [8; 10].

Під час організації навчання та виховання, ураховуючи сенсорну дезінтеграцію дітей з аутизмом, потрібно вдатися до відповідного пристосування оточуючого середовища для комфортного перебування в ньому учнів із зазначеною нозологією: для зменшення гіперчутливості дитини до яскравого світла – заміна флуоресцентних ламп на звичайні; для зменшення акустичної гіперчутливості дозволити дитині одягати навушники в певні моменти, коли у класі високий рівень шуму; якщо вестибулярна стимуляція стабілізує та заспокоює дитину дозволити для балансування замість стільця (крісла) сидіти на м'ячі.

Педагоги у своїй роботі мають урахувувати, що дитина з аутизмом потребує більшої індивідуальної уваги, допомоги, скеровування, підказок. Особливо слід наголосити на особливих вимогах до комунікативних умінь учителя. Він повинен висловлюватися чітко, повільно й без складних мовних конструкцій.

Одночасно із цим, дитині з аутизмом потрібно давати менше навчальних завдань і послідовно розбивати їх на менші кроки-дії, подавати їх у відповідній сенсорній модальності, а також відводити більше часу на виконання завдань. Актуальним для цих дітей є використання допоміжних технологій, зокрема, комп'ютерів і планшетів.

Учителі мають бути обізнаними в тому, що під час маніфестації дитиною аутистичних проявів (кружляння, розхитування, аутоstimуляція, стереотипне виконання дій, вокалізація, ехолалія тощо) або в разі потрапляння дитини в стресову ситуацію їй потрібно запропонувати побути деякий час у більш спокійному середовищі. При цьому вчитель передає свою функцію спеціалісту-дефектологу з інклюзивного навчання (асистенту), а сам продовжує урок, і в жодному разі не коментує та не обговорює з іншими учнями проблемний випадок з аутичною дитиною, не проявляє власних емоцій. Проте, якщо хтось з учнів інклюзивного класу бажає з'ясувати для себе особливості поведінки такої дитини, то вчитель лаконічно, доступно й толерантно має пояснити дітям проблемну ситуацію.

Попри всі ці специфічні заходи та підходи важливо пам'ятати, що головним у навчанні дитини, у якої діагностують аутизм, є те, що навчання має проходити тільки в позитивній атмосфері. До аутичної дитини постійно

звертатися, заохочувати до спілкування, посміхатися. Слід постійно пам'ятати, що не можна брати її речі та змінювати щось на робочому столі, не провокувати її до неадекватних дій і поведінки, що може зробити дитину посміховиськом у колективі однолітків та змусити страждати. Дитину з аутизмом потрібно постійно хвалити, навіть за найменші успіхи та робити акценти на сильні сторони учня. Під час навчання монотонні та нудні моменти в навчанні потрібно урізноманітнити, тому що діти з аутизмом не сприймають знання, які їм не цікаві.

Усі учасники навчального процесу (учителі, учні класу, їхні батьки, шкільний персонал) мають розуміти їхні психічні особливості, а також те, що особлива дитина має такі самі права, що й дитина з нормальним розвитком. Проте навчальну програму вона зможе опанувати, тільки із застосуванням спеціальних, більш доступних для неї засобів навчання й виховання. Аутична дитина має почувати себе в безпеці й усвідомити, що з боку колективу дітей і дорослих, з якими вона щодня навчається в класі, не виходить загроза й вона не відчуває тривоги та напруження. Це можливо, якщо оточуюче середовище буде пристосоване для комфортного перебування учня із зазначеною нозологією в інклюзивному класі. Толерантність і повага до такої дитини принесе свої результати в майбутньому.

Висновки. Отже, спектр аутичних порушень – це спектр багатоманітних різновидів, відмінностей, відхилень і порушень, ядерним і загальним для яких є порушення соціальної інтеграції та небажання, боязнь вступати в будь-який контакт. Коли ці недоліки долаються, для дитини відкривається пізнавальний, діяльнісний, змістовний світ життя.

Науковий аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми інклюзивного навчання дітей з аутизмом дозволив дійти висновку, що на даному етапі розвитку педагогічної науки це питання остаточно не вирішено й вимагає першочергової уваги. Процес інклюзивної освіти дітей з аутизмом може суттєво відрізнятись від включення в загальноосвітній простір дітей з іншими психофізичними порушеннями. Такі характерні особливості, як відсутність балансу в інтеграції сенсорних стимулів, недорозвиток мовних навичок, моторні порушення, занадто велика прив'язаність до одноманітних дій та вузьке коло інтересів можуть бути великою перепорою для включення дитини з аутизмом у колектив інклюзивного класу, незалежно від рівня розумового розвитку або академічних здібностей.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що процес інклюзивного навчання аутичної дитини, особливо на перших етапах її адаптації до шкільного середовища потребує злагодженої роботи

педагогічного колективу, використання специфічних заходів і підходів, методик і методів у корекційній роботі, які враховують особливості дітей з аутизмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Детский аутизм. Хрестоматия : учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед., психол. и мед. учеб. заведений / Сост. Л. М. Шипицына. – СПб., 2001. – 368 с.
2. Иванов Е. С. Детский аутизм: диагностика и коррекция / Е. С. Иванов, Л. Н. Демьянчук, Р. В. Демьянчук. – СПб. : Дидактика Плюс, 2004. – 80 с.
3. Колупаева А. А. Навчальний курс «Вступ до інклюзивної освіти» / А. А. Колупаева, С. М. Єфімова ; МОН України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. – К., 2010. – 17 с.
4. Колупаева А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаева, Л. О. Савчук ; МОН України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. – К. : АТОПОЛ, 2011. – 274 с.
5. Лебединская К. С. Диагностика раннего детского аутизма / К. С. Лебединская, О. С. Никольская. – М., 1991. – 346 с.
6. Марцинковский И. А. Очерки детской психиатрии. Аутизм : учеб. пособие для спец. в обл. оханы псих. здоровья детей / И. А. Марцинковский, И. Я. Пинчук. – К. : НейроNEWS, 2014. – 280 с.
7. Никольская О. С. Аутистичный ребенок: Пути помощи / О. С. Никольская, Е. Р. Баенская, М. М. Либлинг. – М. : Теревинф, 1997. – 342 с.
8. Скрипник Т. В. Феноменология аутизму : монографія / Т. В. Скрипник. – К. : Фенікс, 2010. – 367 с.
9. Чуприков А. П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога / А. П. Чуприков, Г. М. Хворова. – Л. : М., 2012. – 200 с.
10. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей / Д. І. Шульженко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 381 с.
11. Ballard K. Inclusive education: International voices on disability and justice / K. Ballard. – London : Falmer Press, 1999.
12. Barton L. Disability, politics & the struggle for change / L. Barton. – London : David Fulton Publishers, 2001.
13. Christensen C. Disability and the dilemmas of education and justice / C. Christensen, F. Rizvi. – Buckingham, UK : Open University Press, 1996.
14. Hashimoto T. Badannia japonskie potwierdzaja, odkrycia w mozdku / T. Hashimoto // Вжуетын Stowarzyszenia Pomocy Osobom Autystycznym w Gdansku. – 1995. – № 21.
15. McClelland R. J. Central conduction time in childhood autism / R. J. McClelland, D. G. Eure // British Journal of Psychiatry. – 1992. – № 160. – P. 659–663.
16. Rouse M. Special education and school reform in the United States and Britain / M. Rouse, M. J. McLaughlin. – London : Routledge, 1999.
17. Wade S. E. Inclusive education: A casebook and readings for prospective and practicing teachers / S. E. Wade. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

РЕЗЮМЕ

Гужва М. А. Учет особенностей детей с аутизмом на этапе их адаптации к инклюзивному обучению.

В статье рассмотрены проблемы инклюзивного обучения детей с психофизическими нарушениями. Акцентировано внимание на важности

установления отличия процесса инклюзивного образования детей с аутизмом от процесса включения в общеобразовательное пространство детей с другими психофизическими нарушениями. Автором обобщены особенности учеников с аутизмом, которые должны учитывать педагоги на первых этапах обучения этих детей в общеобразовательных учебных заведениях. Определены специфические требования к приспособлению окружающей среды для комфортного пребывания учеников с указанной нозологией в учебном заведении, а также особенности индивидуального подхода. Обоснована необходимость применения специальных методик и методов коррекционной работы с этой категорией детей.

Ключевые слова: *инклюзивное обучение, психофизические нарушения, специфические нарушения, нарушения аутического спектра.*

SUMMARY

Huzhva M. The record of peculiarities of the children with autism during their adaptation to inclusive education.

In the article the problems of inclusive training of children with psychophysical violations are considered. The condition of practice of introduction inclusive education within national educational system is analysed. It is established that at present not each practical psychologist, the teacher even if he has the considerable experience, has been rather informed with the specifics of work with such difficult category of children with autism. It is noted that in Ukraine the Institute of special pedagogics which is scientific institution as a part of National academy of pedagogical sciences of Ukraine develops a scientific-theoretical base of the development and introduction inclusive education. It is emphasized that the problem of the organization inclusive studies of children with autism is difficult and a little investigated. The attention is focused on importance of the establishment of difference of process inclusive education of children with autism from inclusion process in general education space of children with other psychophysical violation. The author has generalized the features of the pupils with autism which the teachers at the first stages of study of these children in general educational institutions have considered. It is established that the process of inclusive education of children with autism can significantly differ from inclusion in general educational space of children with other psychophysical violations. Such characteristics as the lack of balance in the integration of sensory stimuli, underdevelopment language skills, motor disturbances, too much attachment to the repetitive action and a narrow range of interests can be a big obstacle to the inclusion of the child with autism in an inclusive class team, regardless of the level of intellectual development or academic abilities. Definitely specific requirements are needed to the environment adaptation for comfortable stay of the pupils with noted nosology in the educational institutions and to use an individual approach.

The process of inclusive education of children with autism may differ significantly from the inclusion in the general space children with other mental and physical disorders. The application of special techniques and methods of correctional work with this category of children should be implemented in the educational institutions.

Key words: *inclusive education, psychophysical disorders, specific disorders, disorders of autism spectrum.*